

КЛІМАТ СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСІ

На працягу апошняга тысячагоддзя розныя рэгіёны Усходняй Еўропы, у тым ліку беларускія землі, неаднойчы зведалі рэзкія змены кліматычных умоў. Ад IX–X стагоддзяў, калі ў Кіеве, Тураве, Полацку, Вялікім Ноўгарадзе ўзніклі першыя дзяржаўныя ўтварэнні ўсходніх славян, і да XIII стагоддзя на тэрыторыі цяперашняй Беларусі працягваўся так званы «малы кліматычны оптымум» – перыяд параўнальна цёплага і роўнага надвор'я, мяккіх зім і адсутнасці моцных засух. Невыпадкава менавіта ў гэтыя часы адбыўся палітычны і эканамічны росквіт Кіеўскай Русі.

НА СКРАЗНЯКАХ ГІСТОРЫ

Пасля 1200 года клімат на Еўрапейскім кантыненце стаў у цэлым пагаршацца. Гэта было выклікана замаруджваннем хуткасці цёплага цячэння Гальфстрым, якое агінае мацярык з паўночнага захаду. Дзякуючы Гальфстрыму ў еўрапейскіх краінах, берагі якіх абмываюцца Атлантычным акіянам, клімат заўсёды быў больш мяккім і цёплым, чым у краінах, змешчаных на аналагічных геаграфічных шыроты.

Паводле падлікаў Я.П. Барысенкава і В.М. Пасецкага, аўтараў кнігі «Экстрэмальныя прыродныя з'явы ў рускіх летапісах XI–XVII стагоддзяў», якая выйшла ў Ленінградзе ў 1983 годзе, ужо ў першай трэці XIII стагоддзя на Русі з-за пажараў і засух альбо наадварот з-за шматдзённых дажджоў і агульнага пахаладання было зафіксавана 17 галодных гадоў. У 1214–1216 і асабліва ў 1230–1233 гадах, перад самым татарскім нашэсцем, колькасць насельніцтва Русі рэзка скарацілася. Цяжкі голад перажыў, напрыклад, Смаленск, у якім вымерла большасць жыхароў.

Як лічыць вядомы археолаг Л.В. Аляксеў, унікальная бераская грамата, знойдзеная ў 1980 годзе ў беларускім Мсціславе, таксама звязана з неўраджаем і голадам. Магчыма, яе напісаў мсціслаўскі князь, які адправіў сваіх людзей для закупкі збожжа. Па дадзеных спецыяльнай навуковай

дысцыпліны дэндрахраналогіі (аналізу гадавічных колаў старажытнага дрэва з раскопак у Вялікім Ноўгарадзе і Мсціславе), гэта магло здарыцца падчас альбо пасля моцнай засухі ў 1219–1220 гадах.

Экстрэмальныя кліматычныя з'явы ў XIII стагоддзі суправаджаліся нечуваным для Усходняй Еўропы ўзрастаннем сейсмічнай актыўнасці. Так, 3 мая 1230 года, паводле летапісаў, «потрысся земля» ў Кіеве, Пераяславе, Уладзіміры, Вялікім Ноўгарадзе. Землетрасенне было такім моцным, што ў Кіева–Пячэрскай лаўры разбурылася царква Святой Багародзіцы, а ў Пераяславе «разседся на двое» царква Святога Міхаіла.

Відавочна, прычынай заняпаду Кіеўскай Русі стала не толькі татарскае нашэсце, але і папярэднія пахаладанне клімату і звязаны з гэтым эканамічны і дэмаграфічны крызіс. Інакш цяжка зразумець, чаму некаторыя заходнерускія рэгіёны, не разбураныя татарамі, так хутка апынуліся ў палітычнай залежнасці ад Літвы.

XIII і XIV стагоддзі лічацца ў кліматалогіі часам, калі на Еўрапейскім кантыненце адбыўся пераход ад «малога кліматычнага оптымуму» да так званага «малога ледавіковага перыяду», які працягваўся да XIX стагоддзя. Буры, невыносныя летнія засухі, суровыя зімовыя маразы, працяглыя дажджы, неўраджаі сталі ў гэтыя часы на Русі пастаяннай з'явай. «Голад бысть по всеи земле и в Роуси, и в Ляхох, и в Литве, и в Ятвязех», – фіксаваў галіцка-валынскі летапісец у 1279 годзе. «Бысть глад по всеи земли», – занатавана ў заходнерускім Супрасльскім летапісу пад 1332 годам. Аналагічныя з'явы назіраліся ў пачатку XIV стагоддзя ў шэрагу прыморскіх краін Заходняй Еўропы, дзе суровыя зімы і даждлівыя нянасці знішчылі вінаграднікі і фруктовыя сады.

Цяжкімі засухамі былі адзначаны 60-я і 70-я гады XIV стагоддзя. «Солнце бысть аки кровь, и по нем места черны, и мгла

стояла. С полета и зной и жары бяху велицы, леса и болота и земля горяше, и реки пересохша, иные же водные места до конца иссохша и бысть страх велик и ужас на всех человецех и скорбь великая», – так апісана ў Ніканаўскім летапісу спека 1365 года на Русі.

Усяго, па падліках Я.П. Барысенкава і В.М. Пасецкага, у XIV стагоддзі ў рускіх летапісах зафіксавана больш чым 100 экстрэмальных прыродных з'яў, якія выклікалі 30 галодных гадоў. З іх чатыры гады голад меў не толькі агульнарускі, але і агульнаеўрапейскі характар.

Галодныя гады былі і ў наступным стагоддзі. Так, у смаленскім летапісу пад 1436, 1437 і 1438 гадамі зафіксаваны неўраджаі і страшны голад: «В тыи же лета бысть глад велик во Смоленску, по лесом и по дорогам звери ядыше люди, а в городе и по улицам пси ядаху люди, мертвых главы и руки и ноги влачаху пси». Апісваліся нават выпадкі канібалізму.

Характэрным феноменам для першай фазы «малога ледавіковага перыяду» ў XV стагоддзі працягвалі заставацца марозныя снежныя зімы, якія вясной змяняліся буйнымі паводкамі. «Бысть зима люта и метелица безперестани с морозом, и мьроша люди мнози по лесомь и по дорогам с великой студени. А снег был великь велми, за многа лета тако не запомнять. Тои же весны поводь была велика во Смоленску, весь посад понела, мало не дошла вода до Покровскыи горы», – занатаваў смаленскі летапісец у 1443 годзе.

У XVI стагоддзі пачалася другая фаза «малога ледавіковага перыяду», якая характарызувалася часовым пацяпленнем. Павышэнне сярэднегадовай тэмпературы ў Еўропе, магчыма, было выклікана ўзрастаннем сонечнай актыўнасці. Прынамсі, максімальная актыўнасць Сонца, верагодна, стала прычынай нашэсця саранчы на Польшчу і Вялікае княства Літоўскае ў 1534 годзе, аб якім запісана ў беларуска-літоўскім летапісу Рачынскага: «Прышла саранча на Лядскую землю и на Литовскую, около Берестия и около Менска, и Сержна, и Коидонова, Ивенца и около Вилни видели летающих, и поели

жыто, и ярыну, и траву. Сее же все сталося для грехов наших».

Паводле таго ж летапісу, у 1542 годзе жыхары Літвы і Заходняй Русі маглі назіраць незвычайнае для нашых шырот відовішча – паўночнае ззянне, што таксама было звязана з сонечнай актыўнасцю: «Месеца октября 10 дня, индикта первого, з отворка на середу четвертое години в ночь бысть знаменье на небеси: явились столпы светлые як огонь, многие ходили, много збиралися ув один столп великий и розышлися, одны пошли на полночь и там погибли, а другие пошли на полудень и тые отшедшы погибли...».

Але прыблізна з 1560 года зноў пачалося пахаладанне, што неўзабаве выклікала неўраджаі і новы голад. «Хроніка Літоўская і Жамойцкая» паведамляла: «О голоде великом. Року 1571. Голод великий был в Полци и в Литве, же убогие люде стерво здохлое и собак ели, наостаток, умерлых людей трупы выгребаючи з земли, ели и сами вмирали». Звесткі пра гэту бяду дасягнулі Заходняй Еўропы, дзе яны публікаваліся ў нямецкіх «лятурых лістках» (правобразам сучасных газет) у суправаджэнні страшных малюнкаў з выявамі канібалізму.

Каштоўную інфармацыю аб зменах надвор'я на тэрыторыі сучаснай паўночна-ўсходняй Беларусі на рубяжы XVI і XVII стагоддзяў пакінуў аўтар «Баркулабаўскага летапісу», які, верагодна, з'яўляўся свяшчэннікам адной з цэркваў на Магілёўшчыне. Экстрэмальныя прыродныя з'явы – вельмі халодныя зімы, засушлівыя летнія перыяды, ураганы, град – здараліся тады ледзь не кожны год. Частымі былі неўраджаі. Так, у 1585 годзе паводле летапісу: «Многа множества страшных и великих чудес Господь Бог оказати рачил: перуны и грады великия, сухость, морозы маль не через все лето были у Литве. От великого морозу на поли у колосьи жито посхло, многия дома панов зацных от перунов великих погорели, зиме з морозов и метелицы по дорогам многое множество людей убогих, также и купецких померло. А лете великий жар был: жито, яри, трава, также ярины

«Жахлівая, але праўдзівая звестка пра страшны голад і чумную пошасць, якія напаткалі Русь і Літву ў 1571 годзе». Каляровая гравюра з нямецкага «лятуцага лістка» (Аўгсбург, 1571).

огородныя все погорело у Литве, а звычайна около Менска, около Вилни. Люди убогия з хлеба на Русь даваліся – молодцы, жонкі, дэвкі, много на Русь и на Украину понаходило».

Вясною 1587 года, як адзначаў летапісец, «были немилостивые страхи: великие дожди квалтовные дома подрывали, верхи позносили, яко через всю тую ноч не засыпали люде, по полям у пастухов статки градом побило, а в лесе деревем, у князя Головчинского много стирт з житом перун пожоғ, по селам статки мало не вси побив град по полям».

Мощны ўраган прайшоў па Беларусі і Украіне 11 чэрвеня 1592 года: «Была брань великая, велми страшная: почавшы от западных краев замков украинных Чернигов, Гомель, Любеч, Белая Церков, Переясловль, Стрешин, Речица, Рогачов, Кричов и иных многих мест и замков в тых всех по селам и местах и местечках немало збожя поповала град и буря великая...». А восенню таго ж года назіралася іншая незвычайная з’ява – з дрэваў не апала лісце: «У восень о Покрове на дереве лист не опал, и был зелен у восень так, як на весне; а на других деревех так и зымовал».

Аўтар «Баркулабаўскага летапісу» 17 верасня 1600 года занатаваў пра вельмі моцны гром, навальніцу з маланкамі і пра

замаразкі ўначы. Ён расцаніў гэта як прадвесце будучых бед: «Великие болести, хобы, также войны великие, голод, неврожай силный...». Летапісец не памыліўся. Ужо ў тым жа 1600 годзе шмат жыхароў ВКЛ, ратуючыся ад голаду, пайшлі ўздоўж Дняпра на Украіну і загінулі ад эпідэміі: «Около тысец 4 з голоду мужей и жон, детей пошло так, иж страшно было видети, иж на улицах, по дорогах, по гумнах, у ровех псы мертвых многих тела ели».

З-за летніх замаразкаў, града голад працягваўся і ў 1601, і ў 1602 гадах. Паводле летапісу, найбольш пацярпелі ад яго Менск, Полацк, Віцебск, Орша, Мсціслаў, Магілёў, Рагачоў і некаторыя іншыя мясціны, тады як у рэгіёнах ад Рэчыцы і Лоева да Кіева і Валыні «добры врожай был». Таму жыхары верхняга Падняпроўя і Падзвіння па-ранейшаму шукалі сабе паратунак на Украіне. Апісанне гэтага паходу галодных людзей, змешчанае ў «Баркулабаўскім летапісу», нельга чытаць без хвалявання і спачування: «А так потом много множества людей убогих з голоду на Низ з жонами и детками и зь семею, што иж страшно было не толко видети, але трудно было и выписати, то ест зверху з волости Шкловское, з Друцка, з Дубровны, з Круглы, з Бобря, з Витебска, с-под Полоцка, с-под Менска и з инших многих украин. Того ж року была зима злая, снеги великие и силные были морозы. Многим людем поморозило кому ногу, кому палцы, другому вид: уши, нос; а другие з морозу померли. А коли вже была весна в року 1602, тот наход людей множество почали мерти; по пятеру, по тридцати у яму. Хворых, голодных, пухлых многое множество, – страх видети гневу Божого. А так при великих местах чловека по едному у яму ховали, священники проводили. Там же, которые ишли на Низ, тые вси там померли, мало се зостало. А так мерли одны при местах, на вулицах, по дорогах, по лесах, на пустыни, при роспутиях, по пустых избах, по гумнах померли. Отец сына, сын отца, matka детки, детки матку, муж жену, жена мужа, покинувши детки свои, розно по местах, по селам разышлись, один другого покидали, не ведаючи

один о другом, – мало не вси померли. А коли тот наход у ворот, албо в дому у кого стоячи хлеба просили, отец з сыном, сын со отцем, матка з дочкою, дочка з маткою, брат з братом, сестра з сестрою, муж з женою, тыми словы мовили силне, слезне, горко, мовили так: «Матухно, зезулюхно, утухно, панюшко, сподариня, слонце, месец, звездухно, дай крошку хлеба!». Тут же подле ворот будет стояти з раня до обеда и до полудня, так то просячи; тамже другий под плотом и умрет...».

У 1603 годзе тыя, каму ўсё ж пашчасціла дабрацца да Украіны, пачалі вяртацца дамоў. «Народ Божий з Низу до домов своих назад пошел – великое множество мужей, жон, детей, но еще болши тых было, которые на Низу померли», – з горыччу пісаў летапісец. Ураджай у тым годзе быў параўнальна добры, знізіліся цэны на прадукты харчавання. Пасля перажытага бедства народ уздыхнуў вальней. Людзі апраўляліся ад хвароб, шукалі сваіх родных і блізкіх альбо іх месцы пахавання: «За таковое милосердие и великую его ласку честь и хвалу Господу Богу воздавали, пили и ели. А которые померли, тых успоминали, плакали, жаловали и паметку творили за тых душ и за грехи их Господа Бога просили, абы Господь Бог не поменул грехов их. Тепер же радость великая была, иж муж жену в далеких странах знашол, отец сына, матка дети, дети матку, приятель приятеля, ближний ближнего своего; а где который умер, от тых один одному поведал, где похован».

Так трагічна пачалася для Беларусі трэцяя – самая халодная – фаза «малога ледавіковага перыяду», якая працягвалася з канца XVI па самы пачатак XIX стагоддзя. Змены надвор'я за гэты час даволі добра вывучаны, бо ў асобных краінах пачалі праводзіцца рэгулярныя назіранні за кліматам.

Некаторыя звесткі аб экстрэмальных прыродных з'явах на Віцебшчыне ў канцы XVII – пачатку XVIII стагоддзяў можна знайсці ў летапісу, які вёўся віцебскім мешчанінам Стэфанам Аверкам. Так, пад 1686 годам ён занатаваў вялікую паводку ў Віцебску, калі Дзвіна, разліўшыся, затапіла

і знесла каля сотні дамоў. Неверагодны феномен адбыўся 26 мая 1695 года, калі на Віцебшчыне выпаў снег. Сугробы глыбінёй па калена ляжалі тры дні. У наступным 1696 годзе наадварот снегу не было нават зімой пад Новы год і стаяла такое цёплае надвор'е, што Дзвіна не замерзла. Навальніцы тады былі такімі моцнымі, што 15 ліпеня 1697 года маланка спаліла Веліжскі замак. А 20 жніўня таго ж года моцная бура ў Смаленску знесла дах з замкавага вала і пазбівала царкоўную званіцу і купалы з крыжамі. 18 кастрычніка 1704 года падобная бура здарылася ў Віцебску, дзе яна пазрывала дахі з дамоў і паламала царкоўныя крыжы. Нарэшце, 26 сакавіка 1704 года, паводле летапісу Аверкі, адбылася ўвогуле невядомая дагэтуль атмасферная з'ява: «Тры сонцы былі бачныя рана. Тое, якое было справа, тое першым і згінула, а тое, якое было злева, тое не хутка».

...Нават павярхоўны агляд кліматычных зменаў, якія адбываліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі пачынаючы з летапісных часоў, паказвае, што часовыя пацяпленні альбо пахаладанні і звязаныя з гэтым харчовыя, сацыяльна-эканамічныя, дэмаграфічныя крызісы былі нярэдкай з'явай і ў мінулым, калі тэхнагеннае ўздзеянне чалавека на прыроду было яшчэ нязначным.

АХОВА ПРЫРОДЫ: ПЕРШЫЯ КРОКІ

Варта зазначыць, што ўжо заканадаўства Кіеўскай Русі прадугледжвала меры па ахове некаторых прыродных аб'ектаў і прамысловых жывёл. Так, кароткая рэдакцыя «Рускай праўды» рэгламентавала, што за сапсаванне княжацкай пчалінай борці вінаваты выплачваў штраф у памеры трох грывен. Устанаўліваліся пакаранні за незаконную нарыхтоўку дроваў у лесе, штрафы за адлоў дзікіх качак, гусей, жораваў і лебедзяў. Пашыранай рэдакцыяй «Рускай праўды» ўводзіўся штраф у памеры 12 грывен за незаконную здабычу бабра. Забаранялася знішчаць «знаменныя знакі» (па іх вызначалася асоба ўладальніка) на борцях альбо на дубах, якія служылі для абазначэння межаў зямельных участкаў.

Сенакос.
Гравюра XVI ст.

Развіццё нацыянальнага прыродаахоўнага заканадаўства асабліва актыўна працягвалася ў XV–XVI стагоддзях, калі землі сучаснай Беларусі ўваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага. Феодалы-землеўладальнікі ВКЛ былі зацікаўлены ва ўстанаўленні цвёрдых юрыдычных нормаў, якія б абаранялі іх лясныя і водныя ўгоддзі ад браканьераў. «Судзебнік», прыняты вялікім князем літоўскім Казімірам у 1468 годзе, забараняў незаконныя вырубкі лесу і прадпісваў усе маёмасныя канфлікты паміж уладальнікамі прыродных угоддзяў вырашаць у судовым парадку.

Паляванне.
Гравюра 1555 г.

На гэтыя ж тэндэнцыі ўказвае і дакумент, які захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве (Архіў Радзівілаў, адзел XI, сін. 9, с. 18). У 1475 годзе ваявода трокскі Радзівіл Осцікавіч скардзіўся вялікаму князю літоўскаму Казіміру, што ён купіў 40 борцяў і сем пчаліных рояў у Гедзішках. Але баяры Гедройцкія «уступаліся» у гэту зямлю і пагражалі ўсе борці вырубіць. Казімір, выслухаўшы скаргу, строга загадаў, каб баяры Гедройцкія вырашалі гэта пытанне прававым шляхам: «Прото ж штобы ся есте оу тую землю на имя Кгедишки не оуступали, бо и мы тоую землю на имя Кгедишки воеводе троцкому пану Радивилу Остиковичу дали до осмотренья, поки, даст ли Богъ, того сами осмотрим. А какое будетъ вам до пана Радивила дело, и вы на нем правом ищите». Вярышній заканадаўства ВКЛ сталі тры Статуты, прынятыя ў 1529, 1566 і 1588 гадах. Ужо ў першым з іх змяшчаўся спецыяльны раздзел, у якім рэгламентаваліся правілы палявання, меры па ахове пушчаў, борцяў, азёр, бабровых гонаў, хмелявых пасадак і сакаліных гнездаў. Гэтыя прыродаахоўныя артыкулы былі распрацаваны вопытнымі юрыстамі і дзяржаўнымі дзеячамі з выкарыстаннем не толькі нормаў старажытнарускага заканадаўства («Рускай праўды»), але і традыцый звычайнага права, багатых

матэрыялаў судовых слуханняў у дзяржаўных установах ВКЛ.

Пасля ўсіх удасканалванняў прыродаахоўны раздзел трэцяга Статута ВКЛ, выдадзенага ў 1588 годзе, складаўся з 18 артыкулаў. У адпаведнасці з імі за паляванне ў чужых угоддзях назначаўся штраф у памеры 1200 грошаў (срэбных манет) альбо турэмнае зняволенне на тэрмін шэсць тыдняў. Апроч таго, браканьер павінен быў выплаціць цану здабытага зверу. Даражэй за ўсіх ацэньваўся зубр – у 1200 грошаў, лось каштаваў 600 грошаў, алень альбо лань – 600, мядзведзь – 300, дзікі конь (тарпан) – 300, рысь – 300, собаль (тады ён вадзіўся ў беларускіх лясах) – 200, дзік – 100, серна – 60, куніца – 30 грошаў.

Адна з нормаў прадугледжвала і такі выпадак: калі хтосьці паляваў на сваёй зямлі, але паранены звер пайшоў у чужую пушчу, то праследаваць яго паляўнічы не меў права. Але паляванне з сабакамі на ваўка альбо лісу дазвалялася нават на чужой зямлі з умовай, каб паляўнічыя не тапталі збожжа. Пры гэтым іншым артыкулам абумоўлівалася, што паляванне на чужой зямлі забаронена ў перыяд ад сёмай суботы пасля Вялікдня да ўборкі збожжа: «Кгды жь мысливцы людямъ звыкли великие шкоды чинити, топчучи збожья, для того уставуемъ, абы, почавшы от святаго збожья на чужых кгруньгах ништо полевати не смел. А хто бы, в том часе полюючи, кому шкоду учынилъ, тогда таковой ушкожоному вины тры копы [180. – Аўт.] грошей заплатити и шкоду нагородити повинень будетъ».

Аналагічна ўводзілася фінансавая адказнасць за незаконныя парубкі лесу. За гэта шляхціц шляхціцу павінен быў плаціць штраф 1200 грошаў і кампенсаваць кошт парубленага дрэва. За тую ж правіннасць селянін шляхціцу плаціў 600 грошаў, а селянін селяніну – 300 грошаў. Цана за незаконна парубленае дрэва вагалася ў залежнасці ад яго якасці і прыгоднасці для тых ці іншых работ. Дуб, прыдатны для вытворчасці ванчосу (чатырохкутных калодаў) і бандарных клёпак,

ацэньваўся ў 60 грошаў. Вяз, ясень і ільм (*Ulmus campestris*, які па-старабеларуску называўся «берест»), прыдатныя для выпрацоўкі попелу, з якога атрымоўвалі паташ, каштавалі па 8 грошаў, сасна для вырабу цамра (расколатыя ўздоўж бярэны для абшыўкі караблёў і будынкаў) – 30 грошаў. За іншае дрэва для будаўніцтва штраф складаў 6 грошаў; за дрэва для вырабу доўгага цёсу – 12, за дрэва для вырабу жардзін, калоў альбо аглобляў – 3. «А которое дерево толко на дрыва або на хворость будеть годно, ино тежь за возъ по два грошы», – дадавалася напрыканцы 15-га артыкула Статута.

Каб прадухіліць браканьерства, бортнікам, рыбаловам альбо касцам, якія нарыхтоўвалі сена на лясных сенажацях, забаранялася браць з сабой паляўнічыя прылады: «А собаки ему не брати, ани рогатины, ани жадное стрелбы, чым бы мель зверу шкоду учинити». Але ім дазвалялася крыху нарыхтаваць дроваў, жардзін альбо лыка і кары для сваіх патрэб: «Взяти што можеть на себе занести, а не возомъ вывезти». Уладальнікам пушчаў і лясоў у сваю чаргу забаранялася перакрываць доступ у пушчу гаспадарам борцяў, азёр і сенажацей, якія знаходзіліся ў іх угоддзях.

Прадугледжваліся штрафы за папсаванне чужых борцяў, хмельявых пасадак, фруктовых садоў, незаконную лоўлю рыбы, кражу пчол. Прычым каштоўнасць пчол была такой вялікай, што злодзей, злоўлены з улікамі альбо на месцы злачынства, прыгаворваўся да смяротнага пакарання.

Асобны (восьмы) артыкул Статута 1588 года абараняў правы ўласнасці на сакаліныя і лебядзіныя гнёзды: «Уставуемъ: хто бы кому соколье гнездо сказалъ або подрубалъ, або умысльне соколы под гнездомъ помкнулъ, або з гнезда соколы молодые побралъ, а то будеть на него водле права слушне переведено, тогда тому, в чией пушцы тое гнездо скажено, маеть заплатити шесть рублей грошей. Тымъ же обычаемъ, кгда бы хто з лебединого гнезда яйца побралъ або гнездо розметалъ, тогда за лебединое гнездо, хто сказалъ, маеть заплатити три рубли грошей...».

Спрадвеку на нашых землях высока цаніліся бабры – не толькі за сваё футра, але і за струмень (сакрэт мускусных залоз), які выкарыстоўваўся ў медыцынскіх мэтах. Статут 1588 года рэгламентаваў, каб ворныя землі, альбо сенажаці, альбо пасады лазы размяшчаліся ад бабровых гонаў на адлегласці кінутай палкі («такъ далеко, яко бы могъ киемъ докинути»). Іначай вінаваты плаціў штраф 1200 грошаў. «Пакли бы хто кгвалтъомъ бобры побиль або злодейскимъ обычаемъ выкраль, таковый маеть кгвалтъ платити, а колко бы бобровъ убиль, тогда маеть платити за чорного бобра чотыри копы [240. – Аўт.] грошей, а за карого – две копе [120. – Аўт.] грошей», – прадпісвалі заканадаўцы Вялікага княства Літоўскага.

Статут 1588 года ўводзіў таксама адказнасць за лясныя пажары, якія «дереву борьтному, пчоламъ, зверу и птахом шкоду великую чыняютъ». Галоўнымі прычынамі пажараў, лічылі складальнікі зводу законаў, з'яўляліся шляхціцы-суседзі, якія канфліктавалі паміж сабой, а таксама «люди переждчые у пушчах на станехъ своихъ и пастухи, пасучы кони и быдло в пушчахъ». Але пакаранне было адносна мяккім – за даказанае наўмыснае спаленне лесу вінаваты плаціў штраф у залежнасці ад страт. Калі ж пажар узнікаў выпадкова, то падазронаму дастаткова было прысягнуць перад судом, што ён зрабіў гэта па неасцярожнасці, і тады ён вызваляўся ад пакарання.

Статуты Вялікага княства Літоўскага нездарма лічацца аднымі з самых дасканалых зводаў законаў у Еўропе для свайго часу. Апроч іншых галін права, у Статутах былі дэталёва распрацаваны і юрыдычныя нормы, якія абаранялі прыродныя ўгоддзі ад браканьерства і вандалізму. Выдадзеныя ўпершыню на старабеларускай мове больш чым за 400 гадоў таму назад, гэтыя нормы з'яўляюцца нашым нацыянальным здабыткам, гонарам беларускага народа.

Алег ЛІЦКЕВІЧ ■

Рыбакі.
Гравюра 1719 г.